

JEWHEN SINKEWYCZ ▶▶

Narodowy Uniwersytet im. Bohdana Chmielnickiego w Czerkasach

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5729-1644>

Ukraińscy emigranci polityczni w Kaliszu i Piotrkowie Trybunalskim w latach 1920–1930 w świetle źródeł archiwalnych¹

Ukraińscy emigranci polityczni w Kaliszu i Piotrkowie Trybunalskim w latach 1920–1930 w świetle źródeł archiwalnych

Abstrakt

W niniejszym artykule autor rozważył losy ukraińskich emigrantów politycznych w życiu społeczno-gospodarczym Kalisza i Piotrkowa Trybunalskiego w latach 20. i 30. XX wieku. Oprócz wzmianek w ogólnych pracach i artykułach na temat ukraińskiej emigracji politycznej w Polsce, istnieje kilka specjalnych opracowań poświęconych Kaliszowi i Piotrkowowi Trybunalskiemu. Niniejsze opracowanie zostało przeprowadzone przede wszystkim na podstawie dokumentów opracowanych przez autora w archiwach państwowych Łodzi i Piotrkowa Trybunalskiego.

Słowa kluczowe: Ukraińska Republika Ludowa, Polska, ukraińscy emigranci polityczni, Kalisz, Piotrków Trybunalski

¹ Autor dziękuje Uniwersytetowi Mikołaja Kopernika w Toruniu za „Grant na start dla naukowców z Ukrainy”, przyznany przez rektora UMK w 2022 roku, oraz za pomoc z dokumentami archiwalnymi.

Ukrainian political emigrants in Kalisz and Piotrków Trybunalski in the years 1920–1930 in the light of archival sources

Abstract

In this article, the author considered the fate of Ukrainian political emigrants in the socio-economic life of Kalisz and Piotrków Trybunalski in the 1920s and 1930s. Apart from mentions in general works and articles about Ukrainian political emigration in Poland, there are several special studies devoted to Kalisz and Piotrków Trybunalski. This study was conducted primarily on the basis of documents processed by the author in the state archives of Lodz and Piotrków Trybunalski.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Poland, Ukrainian political emigrants, Kalisz, Piotrków Trybunalski

Wstęp

Dzieje Ukrainy i Polski splatają się w większym stopniu niż innych narodów. W najnowszej historii stosunków ukraińsko-polskich wskazać można relacje sojusznicze i przyjazne. Gdy 21 kwietnia 1920 roku doszło do zawarcia sojuszu ukraińsko-polskiego, Polska – podpisując umowę – uznała Ukraińską Republikę Ludową i zobowiązała się do działalności na forum międzynarodowym na rzecz uznania jej przez inne państwa. Wspólna ofensywa ukraińsko-polska doprowadziła do wyzwolenia Kijowa, ale ostatecznie się nie powiodła. Wojska polskie i ukraińskie zmuszone były do wycofania się z terenu Ukrainy Naddnieprzańskiej. Podjęta jesienią 1920 roku samodzielna akcja ukraińska zakończyła się klęską. Petlurowcy byli zmuszeni do odwrotu za Zbrucz, gdzie zostali rozbrojeni przez Wojsko Polskie i internowani w kilku obozach na terytorium państwa polskiego. Tym samym zakończyła się epopeja regularnych sił zbrojnych Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL). Druga Rzeczpospolita ostatecznie zmuszona została do wstępnych negocjacji z bolszewikami, a następnie zawarcia traktatu pokojowego w Rydze w marcu 1921 roku. Zakończenie działań zbrojnych w wojnie polsko-bolszewickiej oraz klęska planów federacyjnych obozu piłsudczykowskiego oznaczały dla armii URL, będącej sojusznikiem Wojska Polskiego w kampanii 1920 roku, utratę możliwości dalszej skutecznej walki militarnej o niepodległość swojego kraju.

Ukraińscy internowani żołnierze oraz emigranci cywilni musieli w „nowej ojczyźnie” zaczynać życie od nowa. Od tego czasu władze URL nie były uznawane na arenie międzynarodowej, a ci Ukraińcy, którzy nie chcieli powrócić pod rządy sowieckie, stali się emigrantami politycznymi w Polsce i w innych państwach europejskich. W trudnych okolicznościach internowania niezwykle ważne było stworzenie warunków do podwyższenia morale byłego wojska ukraińskiego, wypełniając jego życie w obozach działalnością konstruktywną.

W niniejszym tekście spróbujemy przedstawić losy ukraińskich emigrantów politycznych w życiu społecznym i gospodarczym dwóch polskich miast – Kalisza i Piotrkowa Trybunalskiego. Oprócz wzmianek w ogólnych pracach i artykułach na temat ukraińskiej emigracji politycznej w Polsce, niewiele jest opracowań specjalistycznych poświęconych Kaliszowi i Piotrkowowi Trybunalskiemu. Niemniej jednak, historia funkcjonowania kaliskiego obozu internowania Wojsk URL już od dawna znajduje się w polu uwagi badaczy i jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę na ten temat polski badacz Aleksander Kolańczuk (Kolańczuk, 1995, s. 96). W swojej monografii autor skupił się na niektórych aspektach kulturowych i edukacyjnych działalności żołnierzy ukraińskich w tym obozie. Niestety, na ogół dokumenty przechowywane w Archiwum Państwowym Łodzi pozostawały poza uwagą badacza. Nie interesowały one też kolejnego naukowca – Ihora Sribniaka (Срібняк, 2012). Ostatni skupił się na dokumentach Centralnego Archiwum Państwowego Wyższych Organów Władzy w Ukrainie (Срібняк, 2018). Wspomniany autor uwzględnił dość krótki okres z życia internowanych w obozie w Kaliszu (Срібняк, 2016). Z kolei we wspólnej publikacji Maryny Palijenko i Ihora Sribniaka, opartej na polskich archiwach, zbadano życie codzienne internowanych w obozie kaliskim w latach 1921–1924 (Palijenko, Sribniak, 2020). Znaczący wkład w ogólne badania problematyki emigracji ukraińskiej w odrodzonej Polsce, w tym sytuacji w obozie w Kaliszu, wniósł Emilian Wiszka (1996–1997). Ważnym uzupełnieniem ogólnego schematu relacjonowania życia emigrantów politycznych z Ukrainy była praca opublikowana w Lublinie (Wiszka, 2007). Zbigniew Karpus wraz z Waldemarem Rezmerem opracowali natomiast zbiór dokumentów dotyczący obozu jeńców i internowanych w Tucholi (Karpus, Rezmer, 1997; Karpus, Rezmer, 1998).

W archiwach państwowych Łodzi i Piotrkowa Trybunalskiego zachował się reprezentatywny zbiór dokumentów związanych z ukraińską emigracją

polityczną w Kaliszu i Piotrkowie Trybunalskim. Zwłaszcza dokumenty przechowywane w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim przez długi czas pozostawały poza polem zainteresowania badaczy międzywojennej emigracji ukraińskiej w Polsce. Dopiero w 2015 roku po raz pierwszy wprowadził je do obiegu naukowego polski badacz M. Majewski (2015). Autor niniejszego artykułu także wniósł własny wkład w badanie problemów ukraińskich emigrantów politycznych na terenie II Rzeczypospolitej (Сінкевич, 2019).

Początki ukraińskiej emigracji politycznej w Polsce

Trudno dokładnie ustalić ilu ukraińskich emigrantów przybyło do odrodzonej Polski. Zbigniew Karpus oszacował, że liczba żołnierzy wraz z rodzinami wynosiła około 50 tysięcy osób (Karpus, 1991). Wśród cywilów na terytorium państwa polskiego znalazła się też kilkutyśięczna grupa funkcjonariuszy państwowych, działaczy politycznych i przedstawicieli inteligencji. Wiadomo, że w listopadzie armia URL liczyła około 40 tysięcy żołnierzy (Пуккас, 2015). Nie wszyscy jednak osiedlili się w Polsce. W ocenie strony polskiej internowano wówczas około 19,5 tys. Ukraińców, w tym 4280 oficerów, 14 006 kozaków i 1165 cywilów (członków ich rodzin) (Karpus, 2009, s. 15). Emigranci zostali umieszczeni w następujących obozach na terenie Polski: w Pikulicach w pobliżu Przemyśla, w Łańcucie, Tarnowie, Wadowicach, Dąbiu w pobliżu Krakowa, na Stradomiu będącym dzielnicą Częstochowy, w Kaliszu, Piotrkowie Trybunalskim, Aleksandrowie Kujawskim, Strzałkowie oraz Zduńskiej Woli. Nieliczne grupy żołnierzy URL rozlokowane zostały w ośrodkach wojskowych w Bydgoszczy, Toruniu, Sosnowcu, Tucholi i Warszawie (Karpus, 1991, s. 114–115). Część internowanych cywilów trafiła do Nowego Sącza (APPT, sygn. 176, k. 37–42).

Życie emigrantów z Ukrainy w obozach Kalisza i Piotrkowa Trybunalskiego

Przyjrzyjmy się, jak wyglądało życie emigrantów z Ukrainy w obozach w latach 20. i 30. XX wieku. Internowanymi żołnierzami i uchodźcami cywilnymi zajmowała się Ukraińska Wojskowa Komisja Likwidacyjna,

która powstała w grudniu 1920 roku z przemianowanej Misji Wojskowej Ukraińskiej Republiki Ludowej i powołanego w 1921 roku Ukraińskiego Komitetu Centralnego. Do pomocy włączyły się organizacje charytatywne, w tym Towarzystwo Pomocy Emigrantom z Ukrainy i Towarzystwo Pomocy Młodzieży Szkolnej Internowanej w Polsce (Павленко, 2000). Działalność tych instytucji zostanie omówiona poniżej.

W 1921 roku do obozów na terenie województwa łódzkiego w Kaliszu-Szczypiornie, Piotrkowie Trybunalskim i Strzałkowie przybyło ponad 15 tys. ukraińskich emigrantów. Warunki bytowe panujące w obozach dla internowanych były niewątpliwie ciężkie – często brakowało opału, żywności, a internowani przebywali w barakach i ziemiankach, nieprzystosowanych do warunków zimowych. Było to przyczyną wielu ucieczek, a decyzje te spotęgowane były jeszcze bardziej brakiem możliwości znalezienia pracy w miejscowościach położonych w pobliżu obozów (Karpus, 1991, s. 112). Ihor Sribniak zwraca również uwagę na fakt, że jednym z najpoważniejszych wyzwań dla dowództwa zgrupowania internowanej Armii URL w Kaliszu w drugiej połowie maja 1921 roku stał się znaczny wzrost liczby dezertersów, którzy porzucali obóz i udawali się do Niemiec i Austrii. Ukraińskie władze emigracyjne ucieczki te kwalifikowały jako bardzo niebezpieczne. Starano się bowiem zachować struktury organizacyjne i dowództwa rozlokowanych tam oddziałów, licząc na rychłą możliwość podjęcia nowej ofensywy przeciwko Sowietaom. Nie dało się jednak ich powstrzymać. Większość dezertersów zmierzała do Niemiec, gdzie istniały dużo większe niż w Polsce możliwości znalezienia dobrze płatnej pracy (Sribniak, 2019, s. 15).

Koncentracja żołnierzy ukraińskich w obozie nr 10 Kaliszu rozpoczęła się jeszcze w grudniu 1920 roku. Obóz został zlokalizowany w odległości 4–5 km od miasta w zabudowaniach dawnych pruskich koszar i zajmował piaszczysty teren, którego powierzchnia wynosiła 8,5 ha (Sribniak, 2019, s. 109). Oddziały ukraińskie zostały połączone w jedną grupę internowanych Ukraińskiej Republiki Ludowej, których dowódcą był gen. Ołeksander Udowyczenko. Obóz posiadał całą niezbędną infrastrukturę, która pozwalała właściwie organizować codzienne życie obozowiczów. W związku z likwidacją kilku obozów internowania (Pikulice, Wadowice, Łańcut) pod koniec 1921 roku część przebywających tam Ukraińców przeniesiono do Kalisza. Mimo to liczba „mieszkańców” obozu stale malała z powodu dezercji oraz zwolnienia

z obozu na mocy decyzji władz polskich, jak też z powodu wyjazdów na szkolenie i zatrudnienie niektórych kategorii żołnierzy na terenie Polski (Срібняк, 2016, s. 26).

Aby zapobiec ucieczkom, internowanym stworzono pewne możliwości zarabiania pieniędzy w samym obozie, kiedy to przy komendancie powstały warsztat szewski i zajmujący się produkcją wyrobów skórzanych oraz zakład krawiecki z całym niezbędnym wyposażeniem (14 maszyn krawieckich, dwie maszyny szewskie). 50% ich zysków przekazywano fundatorowi (Ministerstwu Spraw Wewnętrznych RP), a resztę przeznaczano na opłacenie pracowników warsztatów (Срібняк, s. 27). Dla wielu mieszkańców obozu zorganizowano szkoły zawodowe. W Kaliszu doksztalcano starszych oficerów na czteromiesięcznych kursach ogólnowojskowych, które już w 1921 roku ukończyło 385 wyższych oficerów, podoficerów i urzędników wojskowych (Зінкевич, 2012, s. 66). Każde z miejsc, w których na przełomie lat 1920 i 1921 przebywali ukraińscy emigranci wojskowi i cywilni, posiadało własne wydawnictwo. Jednak w kolejnych latach większość z nich przestała istnieć. W 1924 roku na mapie wydawniczej pozostały jedynie Warszawa, Lwów i Kalisz (Yaruchyк, 2021, s. 193).

Obozy internowanych Ukraińców funkcjonowały do 1924 roku, a po ich likwidacji internowani uzyskali status emigrantów politycznych (Jaroszewicz, 2020, s. 23). Pozostawiono jedynie obóz w Kaliszu, przekształcając go w tzw. cywilną Stanicę Ukraińską, która funkcjonowała do końca okresu międzywojennego (Kolańczuk, 2003).

Wspólne zamieszkiwanie w obozach internowania inspirowało zakładanie różnych stowarzyszeń kulturalnych, oświatowych, a także charytatywnych. Lokalne władze polskie miały obowiązek czuwania, aby nie dopuszczano się działalności antypaństwowej, dlatego często podchodzono z rezerwą do takich inicjatyw. Na przykład w tajnej depeszy z 10 września 1925 roku do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi pracownik Starostwa w Kaliszu informował:

[...] przeprowadzona inwigilacja nad założycielami „Stowarzyszenia Pomocy Emigrantom Ukraińskim” ujemnych cech natury politycznej nie wykazała. Stwierdzonym tylko zostało, że większość z nich posiada na terenie m. Kalisza złą opinię pod względem moralnym, a to z tego powodu, że czują wstręt do pracy, chwytając się li tylko lekkich sposobów do życia. Jednym z dowodów jest

chęć założenia wyżej wspomnianego Stowarzyszenia wyłącznie w tym celu, by móc w przyszłości przy minimum pracy, czerpać środki na utrzymanie (APŁ, sygn. 409, t. 5, k. 19).

Opinia taka wydała się Urzędowi Wojewódzkiemu w Łodzi mało konkretna i być może krzywdząca dla emigrantów, dlatego też 23 września zwrócił Starostwu akta dotyczące starającego się o rejestrację ukraińskiego stowarzyszenia z adnotacją:

Urząd Wojewódzki zwraca akta sprawy dotyczące legalizacji Tow. Samopom. Emigr. z Ukrainy w Wojewódstwie Łódzkim celem dostarczania konkretnych dowodów, na których Urząd Wojewódzki mógłby oprzeć swą odmowną decyzję odnośnie do legalizacji tego Towarzystwa (APŁ, sygn. 409, t. 5, k. 24).

Kolejnym po Kaliszu miejscem, w którym rozlokowano internowanych żołnierzy armii URL, był Piotrków Trybunalski. Tam została skierowana stosunkowo nieduża liczba ukraińskich weteranów kampanii z 1920 roku. Według Zbigniewa Karpusa, powołującego się na dane z Ministerstwa Spraw Wojskowych, liczba internowanych żołnierzy ukraińskich skierowanych do Piotrkowa wynosiła w lutym 1921 roku zaledwie 372 osoby (Karpus, 1997, s. 77). W maju 1921 roku w obozie przebywało 546 byłych żołnierzy (Majewski, 2015, s. 77). Dane te potwierdza także inny polski badacz Robert Potocki (Potocki, 2007, s. 186). W sierpniu 1921 roku w piotrkowskim obozie internowanych przebywało 464 żołnierzy. Na przestrzeni następujących dwóch lat liczba internowanych żołnierzy URL zaczęła systematycznie zmniejszać się. Wpływ na ten stan rzeczy miało przede wszystkim stopniowe zwalnianie Ukraińców z obozów internowania, a tym samym ich wyjazdy do innych, przeważnie większych ośrodków miejskich w Polsce, gdzie łatwiej było znaleźć pracę, niektórzy wyjeżdżali też zagranicę. Część byłych żołnierzy URL, ulegając ówczesnej propagandzie sowieckiej, decydowała się również na powrót w rodzinne strony, czyli na Ukrainę Sowiecką, mając nadzieję na zapoczątkowaną tam ukrainizację związaną z polityką tzw. korenizacji oraz na pewną samodzielność republiki. Około 100 weteranów wojny zdecydowało się jednak pozostać w Piotrkowie Trybunalskim na stałe. Ich najważniejszymi problemami stało się wówczas znalezienie pracy oraz zachowanie swojej

tożsamości narodowej (Majewski, 2015, s. 78). Osoby te musiały wypełnić deklarację potrzebną władzom miejskim do sporządzenia rejestru cudzoziemców, podpartą odpowiednimi zaświadczeniami wydawanymi przez Ukraiński Centralny Komitet. Deklaracje te były składane przez weteranów armii URL w latach 1920–1924 oraz 1927–1928 (APPT, sygn. 172, k. 53).

Na podstawie wspomnianych deklaracji, zachowanych w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim, możemy odtworzyć losy takich osób po znalezieniu się w granicach państwa polskiego. Dla przykładu, przebywający od listopada 1920 roku w piotrkowskim obozie internowania Serhij Sołohub (1892–?) był tam organizatorem i dyrektorem chóru oficerskiego armii ukraińskiej. Z chórem koncentrował on nie tylko w tym mieście, ale także w Łodzi, Częstochowie i innych miastach (Kolańczuk, s. 242). Do obozu w Piotrkowie w listopadzie 1920 roku trafił także Borys Monkiewicz (1896–1971), który po roku został zwolniony i podjął studia na Wydziale Matematycznym Uniwersytetu Warszawskiego (Kolańczuk, s. 190).

Zdecydowana większość internowanych podjęła jednak pracę zarobkową w polskich przedsiębiorstwach, zakładach produkcyjnych i rzemieślniczych. Nie wiadomo jaki stosunek cechował pracodawców wobec pracowników narodowości ukraińskiej, niemniej jednak wydają się, że nie byli oni dyskryminowani, a oceniani jedynie pod względem jakości wykonywanej przez siebie pracy. Część internowanych, którzy posiadali zawody przydatne dla przedsiębiorstw miejskich, została zwolniona z obozów internowania na mocy specjalnych rozkazów. Często robiono to na prośbę polskich przedsiębiorców. Przykładowo, kierownik handlowo-techniczny jednego z zakładów w Piotrkowie Trybunalskim 20 sierpnia 1921 roku prosił Starostwo piotrkowskie o wydanie pozwolenia na zatrudnienie stolarza Pawła Rudiego. Kierownictwo zakładu motywowało swą prośbę faktem braku stolarzy w mieście i okolicy, a także informował, że wymieniona osoba jest znakomicie wykwalifikowanym robotnikiem (APPT, sygn. 178, k. 7.). Losy ukraińskich emigrantów były ciężkie w okresie kryzysu ekonomicznego na początku lat trzydziestych, zwłaszcza że znaczna część internowanych nie posiadała wyuczonego zawodu, gdyż przed wojną trudniła się rolnictwem.

Należy także zwrócić uwagę na stan zdrowotny internowanych. W obozach nie zawsze były właściwe warunki sanitarne, a ponadto niedożywienie i ciężki stan psychiczny osób wyrwanych z ojczystego środowiska powodowały częste

choroby, epidemii, a w konsekwencji wysoką śmiertelność. Na przykład 25 kwietnia 1925 roku zmarł pochodzący z Kijowa Petro Szrubowicz, który w chwili śmierci nie miał nawet 30 lat. Został on pochowany na piotrkowskim cmentarzu (APPT, k.11-14). Był on chorującym sztabu 13 Strzeleckiej Brygady i wraz z nią został internowany w Szczypiornie, gdzie przebywał od 21 listopada 1920 do 2 lipca 1922 roku (APPT, sygn. 178, k.27).

Pomimo znalezienia przez wielu z byłych żołnierzy URL pracy zarobkowej, stan materialny większości z nich kształtował się na bardzo niskim poziomie. Potwierdzają to informacje archiwalne zachowane w ich teczkach osobowych. Władze Piotrkowa Trybunalskiego starały się ich wspomagać. W jednym z pism z 10 marca 1928 roku czytamy, że:

Magistrat zaświadcza, iż zamieszkały w Piotrkowie przy ulicy Sieradzkiej Kocpacyński Nikander, syn Nikandera i Marji, ur. w 1902 roku, jest bez pracy, otrzymuje z F[unduszu] B[ezrobotnych] 45 zł. miesięcznie, majątku żadnego nie posiada (APPT, sygn. 178, k. 72).

Najbiedniejsi otrzymywali również pomoc w postaci pokrycia opłat za zakwaterowanie. Urząd Wojewódzki w Łodzi w październiku zezwolił Staroście w Piotrkowie wnieść do Kasy Skarbowej kwotę 37 zł 10 gr jako zaliczkę na osiedlenie obcokrajowców (APPT, sygn. 178, k. 81). Mamy także dowody, że biedniejsi korzystali z pomocy swych bardziej zasobnych dawnych towarzyszy broni.

Zakończenie wojny z bolszewikami oraz stopniowe zwalnianie z miejsc internowania stwarzało warunki do założenia rodziny. Część dawnych żołnierzy atamana Symona Petlury decydowało się na zawarcie w Polsce związku małżeńskiego z Polkami. Tak zrobił w Piotrkowie były żołnierz armii URL Onufry Bosa, urodzony w Kamieńcu Podolskim 20 czerwca 1899 roku, syn Teodora i Barbary. Dnia 5 stycznia 1927 roku urodził mu się syn Edward (APPT, sygn. 178., k. 215-216). Część internowanych przybyła do Piotrkowa z rodzinami. Przykładowo inżynier Piotr Kowałyński złożył 28 lutego 1928 roku do starosty Piotrkowa podanie o wystawienie osobnego zaświadczenia dla jego żony Ireny, czeskiego pochodzenia, urodzonej 22 kwietnia 1905 roku (APPT, sygn. 178., k. 124–135, 148, 149, 155, 162, 181). Z dokumentów z Archiwum w Piotrkowie Trybunalskim wynika, że

w mieście osiedliło się też wiele kobiet z Ukrainy. Tak, na przykład Komisariat Policji w Łodzi 2 czerwca 1926 roku informował Starostwo, że wpłynęła prośba byłej obywatelki imperium rosyjskiego Zinaidy Kopaczyńskiej, córki Nikandra i Maryi, urodzonej 24 października 1905 roku w Kamieńcu Podolskim, o wydanie jej karty pobytu. Kobieta informowała, że mieszka u swojej siostry Anastazji w Piotrkowie przy ulicy Sieradzkiej 1. Z uwagi na to, że procedura wydania takiej karty trwała dość długo, to 13 sierpnia 1926 roku wydano jej tymczasową kartę pobytu. Prawdopodobnie potem w tej sprawie występowały jakieś kontrowersje, ponieważ Komisariat Policji w Łodzi sygnalizował, że kobieta ta mieszkała od kwietnia 1926 roku w Łodzi przy ul. Głównej 31, ale nie była nikomu znana (APPT, sygn. 172, k. 53).

O pozwolenie na zamieszkanie w Piotrkowie ubiegali się także bezpaństwowcy oraz cywile. Wśród nich był Ryszard Klann, syn Fryderyka, z zawodu szewc, nieżonaty, wyznania ewangelickiego, urodzony na Wołyniu 20 września 1888 roku, dawny mieszkaniec guberni kijowskiej (APPT, sygn. 172, k. 41–45). Do władarzy miasta o pozwolenie na zamieszkanie zwróciła się w roku 1921 także Helena Kartaszewska, wyznania prawosławnego, urodzona 14 maja 1899 roku w Charkowie, która trafiła do Polski z Połtawy. Miała ona referencje Ukraińskiego Centralnego Komitetu (APPT, sygn. 172, k. 7–8). Komitet ten dość owocnie współpracował z różnymi polskimi resortami w sprawie uchodźców z Ukrainy. Tak było na przykład w sprawie przyjazdu 14 czerwca 1927 roku do Polski z Czechosłowacji inżynierów ukraińskich, m.in. Wiktora Kibalczyca (APPT, sygn. 172, k. 256, 310). Ukraiński Centralny Komitet wystawił mu pismo o następującej treści:

Ukraiński Komitet Centralny w Rzeczpospolitej Polskiej uprzejmie prosi Ministerstwo o łaskawe udzielenie prawa długoterminowego pobytu w Polsce i o wydanie karty azylu dla ukraińskiego emigranta politycznego p. inż. Kibalczyca Wiktora, syna Grzegorza, 34 lat, przybyłego do Polski z Czechosłowacji za zezwoleniem Konsulatu Polskiego w Pradze wiza Nr. 3052/27.

Pan inż. Kibalczyk Wiktor to były żołnierz sprzymierzonej z Polską armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, w składzie której brał udział w walkach przeciwko bolszewikom po stronie Polski. Przybył do Polski 21 listopada 1920 r. w składzie armii i był internowany w Strzałkowie, ale we wrześniu 1921 roku wyjechał do Czechosłowacji na studia. Po ukończeniu wyższych studiów w Czechosłowacji,

wymieniony za pomocą Komitetu Centralnego uzyskał zezwolenie na wjazd do Polski i obecnie zatrudniony za zgodą Ministerstwa Reform Rolnych na stanowisku inżyniera-agronoma przy Okręgowym Urzędzie Ziemskim w Piotrkowie. Ukraiński Komitet Centralny stwierdza, że p. inż. Kibalczycz Wiktor przybył do Polski wskutek zabiegów Komitetu Centralnego, jako ukraiński emigrant polityczny i zwolennik koncepcji politycznej zbliżenia narodów polskiego i ukraińskiego (APPT, sygn. 172, k. 257, 266).

Podobnie Ukraiński Centralny Komitet prosił o przyznanie prawa dłu-goletniego pobytu w Polsce dla inż. Tymosza Pychtina, syna Łukasza, byłego oficera armii URL (APPT, sygn. 178, k. 266) oraz Ołeksandra Załuckiego, syna Stepana, który od 20 listopada 1920 roku do września 1921 roku mieszkał w Częstochowie, po czym wyjechał na studia do Czechosłowacji (APPT, sygn. 172, k. 54).

Po opuszczeniu obozów emigranci polityczni pozostawali jednak pod tajnym nadzorem policji, często bowiem obawiano się, że mogli oni być zwerbowani przez wywiad sowiecki. Tak, na przykład do Komisariatu Policji w Łodzi wysłano tajne pismo urzędu śledczego w Piotrkowie odnośnie do Nikołaja Hryniuka, urodzonego w 1897 roku, syna Aleksandra i Pirenelii, pracownika w fabryce Hoffrichter, ale zarzutów natury politycznej lub moralnej w piśmie nie zawarto. Również policja w Bydgoszczy 13 lipca 1927 roku informowała miejski Komisariat Policijny w Piotrkowie o poglądach Pawła Zołotowa, który przeniósł się na stały pobyt do Piotrkowa (APPT, sygn. 172, k. 54).

Czasem emigranci prosili o nadanie obywatelstwa polskiego, jednak nie zawsze takie wnioski znajdowały pozytywny finał. Przykładowo, do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi 15 lipca 1925 roku trafiło oświadczenie starosty Piotrkowa, iż nie widzi on powodów, dla których sprawa nadania obywatelstwa dla Piotra Szyjki miała być rozpatrywana na podstawie nadzwyczajnych okoliczności przewidzianych w art. 9 *Ustawy o obywatelstwie*, chociaż żadnych zarzutów natury politycznej czy też moralnej w jego sprawie nie ujawniono. Wojewoda łódzki powiadomił zatem zainteresowanego Piotra Szyjkę, zamieszkującego w Grabicy, w powiecie piotrkowskim, że z nadzwyczajnych okoliczności w sprawie obywatelstwa ten skorzystać nie może, natomiast może wystąpić o to na drodze zwyczajnej procedury (APPT, sygn. 172, k. 78–79).

Warto dodać, że o zezwolenia na stały pobyt starali się także internowani w Polsce białogwardziści, jak na przykład dr filozofii Mikołaj Anuczyn, urodzony w Sankt Petersburgu, ale już przed wojną zamieszkały w Warszawie (APPT, sygn. 178, k. 1–6).

W Piotrkowie Trybunalskim znajdowała się cerkiew prawosławna, która w czasie okupacji rosyjskiej wykorzystywana była przez tamtejszy garnizon rosyjski. Ukraińscy emigranci próbowali uzyskać pozwolenie na wykorzystanie tej świątyni do swoich nabożeństw. Biskup diecezji grodzieńskiej i tymczasowy zwierzchnik Kościoła prawosławnego w Polsce, Włodzimierz Tichonicki, wyraził w piśmie z dnia 17 lutego 1921 roku zgodę na odprawianie nabożeństw dla internowanych żołnierzy ukraińskich w tej świątyni (APPT, sygn. 171, k. 22). Ukraińcy napotkali jednak opór ze strony miejscowego prawosławnego proboszcza ks. Andrzeja Karpowicza, dlatego zwrócili się do starosty z prośbą o pozwolenie na budowę własnej kaplicy. Starosta powołał specjalną komisję do zbadania sprawy. Ta uznała, że wobec istnienia w mieście cerkwi prawosławnej budowa kaplicy jest bezcelowa. W protokole sporządzonym dla starosty powyższa opinia została ujęta w następujący sposób:

Komisja zgodnie konstatuje, że miejscowa cerkiew może w zupełności zaspokoić potrzeby religijne około 600 internowanych w Piotrkowie Ukraińców. Urządzenie specjalnej kaplicy w mającym się zarekwirować lokalu jest wobec tego bezcelowe i połączone z wielkimi kosztami, dla których przedstawiciel Skarbu nie może udzielić aprobaty [...]. O ile by ze strony miejscowego prawosławnego proboszcza, administratora cerkwi były jakieś przeszkody, Komisja stawia wniosek, aby internowani Ukraińcy zwrócili się do kompetentnych władz administracyjnych i w porozumieniu między miejscowym proboszczem prawosławnym a duchownym reprezentującym internowanych Ukraińców, ustalili dni i godziny, w których by mogły odbywać się nabożeństwa dla internowanych Ukraińców, tym bardziej, że wiadomym jest, iż proboszcz miejscowy obsługuje inne jeszcze cerkwie. Odprawia więc nabożeństwa w cerkwi piotrkowskiej tylko co parę tygodni (APPT, sygn. 171, k. 1).

Według proboszcza piotrkowskiej parafii przyczyną konfliktu były próby podejmowane przez ukraińskiego duchownego prawosławnego, ks. Pawła

Paszczewskiego, wprowadzania do nabożeństw „nowości”. Prawdopodobnie chodziło o wprowadzenie do liturgii modlitwy o wolną Ukrainę. Wobec tego ks. A. Karpowicz odmówił korzystania z będącej w jego dyspozycji świątyni (APPT, sygn. 171, k. 6). Problem na tym jednak nie dobiegł końca. Internowani Ukraińcy zwrócili się z prośbą do Działu Budownictwa Kwater o przeznaczenie na cele sakralne lokalu, składającego się z dwóch dużych pokoi przy ul. Krakowskiej 13, który to internowani zajmowali od pierwszej połowy marca 1921 roku i opłacali jego użytkowanie z własnych funduszy. Dział Budownictwa Kwater powiadomiono równocześnie o nieprzychylnym stanowisku miejscowego proboszcza prawosławnego co do korzystania z cerkwi w celu zaspokojenia potrzeb religijnych osób internowanych, dlatego też ukraińscy uchodźcy zmuszeni byli szukać innych możliwości (APPT, sygn. 171, k. 2).

Wśród uchodźców ukraińskich i rosyjskich zdarzały się sporadycznie osoby, które łamały obowiązujące przepisy prawa lub, w opinii władz miasta, zagrażały spokojowi publicznemu. Takie osoby próbowano wydalac poza granice, a te z kolei powoływały się na zły stan zdrowia, naturalnie, aby uniknac deportacji. Taki problem wystapil z rosyjskim uchodźcą Eugeniuszem Gurtijewem, dlatego do lekarza powiatowego została wysłana prośba o wydanie zaświadczenia lekarskiego, stwierdzającego, czy naprawdę stan zdrowia tej osoby nie pozwala na przymusowe wysiedlenie go z terytorium państwa polskiego (APPT, sygn. 178, k. 9).

Stowarzyszenia ukraińskich emigrantów

Pomocy merytorycznej Ukraińcom internowanym w obozach na terenie Polski udzielały tworzone różne stowarzyszenia. W okresie międzywojennym w Polsce powstało i działało około stu instytucji różnego poziomu organizacyjnego. Na podstawie statutu Ukraińskiego Komitetu Centralnego (UKC) zarejestrowano wiele organizacji pokrewnych – studenckich, kobiecych, kulturalnych, oświatowych i społecznych. Z UKC współpracowały także inne instytucje emigracyjne, które rejestrowano na podstawie odrębnych statutów. UKC utrzymywał bliskie kontakty z Polskim Towarzystwem Pomocy Ukraińskim Emigrantom. Organizatorem stowarzyszenia i jego aktywnym działaczem, zwolennikiem sprawy ukraińskiej został były minister rolnictwa w rządzie Ukraińskiej Republiki Ludowej w Kijowie, znany polski

pisarz i działacz publiczny Stanisław Stempowski (1870–1952). Patronem Towarzystwa był inny polski polityk i publicysta, współpracownik Józefa Piłsudskiego, szczerzy zwolennik zbliżenia polsko-ukraińskiego Tadeusz Hołwko (1889–1931). Trzeba jeszcze raz zaznaczyć, że założenie Towarzystwa nie było sprawą łatwą. W pewnym stopniu na przeszkodzie stała zwykła biurokracja. Stwierdzono to w przemówieniu do inicjatorów powołania organizacji podczas zebrania w Kaliszu 26 września 1925 roku. Jeden z jego uczestników stwierdził:

28 kwietnia r.b. złożyliśmy w Starostwie do zalegalizowania Statut „Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Województwie Łódzkim”, który według zasięgniętych informacji został skierowany przez Starostwo do Województwa Łódzkiego w dniu 29 maja r.b. Nie otrzymując dotychczas tego statutu ani odpowiedzi o niezalegalizowaniu go, przypuszczamy iż przyczyną tego może być nieodpowiedniość któregoś z nas, jako fundatora tego Towarzystwa” (APŁ, sygn. 410, k. 28).

Statut został zatwierdzony 29 sierpnia 1926 roku (APŁ, sygn. 410, k. 24). Dzięki wsparciu członków Towarzystwa w Kaliszu funkcjonowała przez cały okres międzywojenny Ukraińska Stanica (O. Yaruchyk, s. 192).

W 1934 roku ukraińscy emigranci podjęli inicjatywę rejestracji lokalnego Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Kaliszu. Procedury rejestracyjne trwały w latach 1934–1935 (APŁ, sygn. 414, k. 1, 3, 8). W lutym 1935 roku starosta kaliski nadał Towarzystwu Statut (APŁ, sygn. 414, k. 11-16). Wśród założycieli Towarzystwa znalazło się 25 osób: Mikołaj Janow, Mikołaj Charytonenko, Jan Stasenko, Włodzimierz Sawczenko, Michał Derkacz, Teodor Pańkowski, Michał Prychodko, Włodzimierz Silin, Anatol Silin, Antoni Docenko, Daniel Wołoszyn, Mitrofan Szmat, Grzegorz Jakubowski, Tymoteusz Nesterenko, Bazyl Rudecki, Aleksander Zagrodzki, Antoni Puzicki, Wasyl Krawczuk, Michał Sereda, Jakub Drobyna, Semen Skrypka, Kirył Balicki, Piotr Sobko, Stefan Kość-Kostenko, Mikołaj Szramenko. Większość z nich mieszkała w Kaliszu w Stanicy Ukraińskiej lub w mieście przy ulicach Górnośląskiej, Nowy Świat i Ogrodniczej (APŁ, sygn. 414, k.17).

Lokalne władze w latach 30. ubiegłego stulecia podchodziły z rezerwą do różnych ukraińskich stowarzyszeń, podejrzewając je o współpracę

z Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów (OUN). Nie zawsze brano pod uwagę fakt, że kierownictwo uważało petlurowców za zdrajców sprawy ukraińskiej i zdecydowanie potępiało sojusz Piłsudski – Petlura. Nie oznacza to, że wszyscy emigranci polityczni z Ukrainy Naddnieprzańskiej byli pozytywnie ustosunkowani do Polski, a pojedynczych wypadków ulegania wpływom OUN nie można wykluczyć. W jednym z tajnych pism policji, skierowanym do starosty powiatowego w Kaliszu, informowano:

Tut. Sam. Ref. Inf. posiada wiarygodną informację, że sekretarz Rady Towarzystwa Samopomocy Emigr. z Ukrainy, Kasjanienko Aleksy, o nie ustalonej przynależności państwowej zamieszkały w Kaliszu, ul. Asnyka 43, w czasie dyskusji na tematy polityczne i religijne w lokalu T-wa przy ul. Asnyka 43, niejednokrotnie odzywał się źle o Polakach i ujemnie wyrażał się o Marszałku J. Piłsudskim. Przy jednej z takich dyskusyj byli obecni: prezes Zarządu T-wa Fedczenko, M. Gordijewski, woźny t-wa Ługowski i inni... (APŁ, sygn. 410, k. 3).

Na podstawie przytoczonej opinii starosta 23 marca 1937 roku zwrócił się do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi z wnioskiem o rozwiązanie Towarzystwa:

Niezależnie od powyższego, wniosek swój odnośnie rozwiązania Towarzystwa motywuje również i tym, że kierownictwo Stowarzyszenia ulega silnym wpływom OUN, co ujemnie odbija się na działalności towarzystwa, które jako zasadniczy cel wytknęło sobie nie sprawy społeczne, a polityczne, realizowanie których zagraża bezpieczeństwu spokojowi publicznemu (APŁ, sygn. 410, k. 24).

Jednocześnie dokonano kontroli omawianego Towarzystwa, po której skierowano wniosek o zawieszenie działalności Towarzystwa. Napisano w nim:

Kalisz 29 lipca 1937 r. Do Zarządu T-wa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy na Województwo Łódzkie z siedzibą w Kaliszu. Do rąk P. Fedczenki Mikołaja zam. Kalisz, ul. Limanowskiego 38. W związku z dokonaną po myśli paragraf 15 Rozp. Prezydenta Rzplitej z dnia 27 X 1932 r. (Dz. U.R.P. Nr.94 poz. 808) lustracja gospodarki i ksiąg Stowarzyszenia oraz na podstawie posiadanych danych co do działalności T-wa, na podstawie art. 16 i 24 powołanego na wstępie „Prawa o Stowarzyszeniach”.

Orzekam, że w ramach art. 16 tegoż prawa zawiesić działalność T-wa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy na Województwo Łódzkie z siedzibą w Kaliszu, albowiem działalność Związku nie jest zgodna z zatwierdzonym przez Urząd Wojewódzki w Łodzi statutem w dniu 29 VIII 1926 r. Działalność Związku zajął się ponadto ze sprawami politycznymi, co powoduje w sumie, iż Stowarzyszenie nie odpowiada warunkom prawnego istnienia, co spowodować może zagrożenie bezpieczeństwa i porządku publicznego (APŁ, sygn. 410, k. 6).

Wśród zarzutów było i to, że wśród członków Towarzystwa były osoby karane za działalność mającą na celu doprowadzenie do przekształcenia organizacji społecznej w polityczną. Ponadto zarzucano, że nie wszyscy członkowie płacą składki finansowe i czynnie uczestniczą w działalności statutowej. Powyższa decyzja mogła być zaskarżona w ciągu dwóch miesięcy. Prezes Towarzystwa otrzymał ją 4 sierpnia 1937 roku i już następnego dnia złożył wyjaśnienia, odnosząc się do zarzutów i decyzji starosty. Argumentował, że wśród członków faktycznie znajdowały się trzy osoby, które były karane, obecnie jednak prowadziły życie w zupełności moralne. Co do kobiet, o których była wzmianka w piśmie z zarzutami, to były to obywatelki Polski, żony emigrantów z Ukrainy w liczbie pięciu osób. Na czas lustracji zalegały one ze składkami członkowskimi z powodu bezrobocia ich mężów (APŁ, sygn. 410, k. 35–36).

Podjęte starania nie powstrzymały egzekucji decyzji i ostatecznie Towarzystwo zostało zlikwidowane. Jego zarząd zwrócił się zatem do polskich władz o przekazanie jego pamiątek do dyspozycji Ukraińskiego Centralnego Komitetu oraz Ukraińskiego Wojenno-Historycznego Towarzystwa. We wniosku napisano m.in.:

Do Pana Starosty Powiatowego w Kaliszu. W imieniu grona byłych członków fundatorów sztandaru rozwiązanego Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy upraszam pana Starostę o łaskawie zezwolenie na odesłanie wspomnianego sztandaru do Muzeum Walk Wyzwoleńczych, za przykładem innych zlikwidowanych stowarzyszeń emigranckich. M. Teleczenko 5 X 1937 (APŁ, sygn. 410, k. 7).

[...]

W wykonanie zarządzenia Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi z dnia 16-go marca 1938 r. L. SPB. YI. L-n 4 37 jako likwidator Stowarzyszenia p.n. „Towarzystwo samopomocy emigrantom z Ukrainy w Województwie Łódzkim” zwołałem w dniu 31 marca 1938 r. zebranie w obecności: Przedstawiciela Starostwa Powiatowego w Kaliszu p. Henryka Sródki, Sekretarza administracji, przedstawiciela upoważnionego Zarządu Stowarzyszenia Pomocy Emigrantom z Ukrainy w Kaliszu p. Kiryła Balickiego, Wiceprezesa tego stowarzyszenia, ustalając wspólnie przy wzięciu pod uwagę protokół z dnia 2 października 1937 r. że stan majątku na dzień 31 marca 1938 r. przedstawia się:

– akta i książki: protokoły zarządu za rok 1936 i 1937, protokoły rady za 1937, spis członków, remanent, dzienniki listów wychodzących i przychodzących, rejestr listów ofiar członkowskich, statut towarzystwa w oryginale, 10 teczek z aktami bieżącymi, 35 teczek i książek z lat poprzednich, 21 kwitariuszy z urządzanych imprez, plik druków i kopert, 3 pieczętki i 2 poduszki do tuszu, 6 sztuk kwitariuszy, jeden dziennik główny kasowy, jedna książka składek członkowskich, 3 teczki z aktami (dowody kasowe) (APŁ, sygn. 410, k. 9).

Sprawa się przeciągała, dlatego o wspomniane pamiątki po rozwiązaniem Towarzystwie upomniało się Ukraińskie Towarzystwo Wojenno-Historyczne, pisząc do starosty kaliskiego:

21 I 1939. Do Wielmożnego Pana Starosty w Kaliszu. Ukraińskie Wojenno-Historyczne Towarzystwo ma zaszczyt uprzejmie zwrócić się do Pana Starosty w następującej sprawie. Na terenie miasta Kalisza w swoim czasie istniało Towarzystwo b. wojskowych sprzymierzonej armii ukraińskiej pod nazwa „Samopomoc”. Parę lat temu Towarzystwo to zostało przez Władze Administracyjną zamknięte [...] Wojenno-Historyczne Towarzystwo, które zbiera i konserwuje wszystkie odznaki wojskowe z czasów wojny bolszewickiej, jak również i z czasów przebywania na emigracji, ma zaszczyt zwrócić się do Pana, Panie Starosto, z uprzejmą prośbą o przekazanie wspomnianego praporu T-wa w Warszawie (APŁ, sygn. 410, k. 15).

Konkluzje

Zachowany w archiwach państwowych Łodzi i Piotrkowa Trybunalskiego reprezentatywny zbiór dokumentów pomaga w odtworzeniu szeregu

szczegółów z dziejów ukraińskiej emigracji politycznej w Kaliszu i Piotrkowie Trybunalskim. Archiwalia te, szczególnie pochodzące z Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim, przez długi czas nie były wprowadzone do obiegu naukowego, pozostając na marginesie uwagi badaczy międzywojennej emigracji ukraińskiej w Polsce. Analizowane dokumenty pozwalają odtworzyć losy tamtejszych emigrantów z Ukrainy w nowych warunkach życiowych, ich problemy w stosunkach z miejscowymi władzami – samorządowymi i państwowymi. Na ich podstawie dochodzimy do wniosku, że nie wszyscy emigranci byli w stanie znaleźć dla siebie odpowiednie miejsce w życiu społecznym i gospodarczym województwa łódzkiego. Wielu z nich przeniosło się do innych regionów Polski lub wyjechało za granicę. Część z tych, którzy wyjechali na studia do Czechosłowacji, potem wracała do Polski.

PROF. DR HAB. JEWHEN SINKEWYCZ

Katedra Historii Powszechnej i Stosunków Międzynarodowych
Narodowy Uniwersytet im. Bohdana Chmielnickiego w Czerkasach
18031 Україна, Черкаси, бульвар Тараса Шевченка, 81
e.sinkevych@gmail.com

Bibliografia

Archiwa

- Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ). Sygn. 410. Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Województwie Łódzkim w Kaliszu.
- Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ). Sygn. 414. Ukraińskie Stowarzyszenie Pomocy Emigrantom z Ukrainy w Kaliszu.
- Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (APPT). Sygn. 172. Prośby o wydanie kart stałego pobytu dla byłych żołnierzy ukraińskich, 1922–1927.
- Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (APPT). Sygn. 176. Starostwo Piotrkowskie.
- Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (APPT). Sygn. 178. Starostwo Piotrkowskie. Prośba o pozostawienie stolarza Rudiego Pawła. 20.08.1921.

Literatura

- Jaroszewski, J. (2020). Aktywność fizyczna ludności ukraińskiej internowanej w obozach na terenie województwa łódzkiego w latach 1920–1938. *Sport i Turystyka. Środko-europejskie Czasopismo Naukowe*, 3(3), ss. 23-40.

- Karpus, Z. (1997). *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Karpus, Z. (2009). Stosunki polsko-ukraińskie w okresie kształtowania się polskiej granicy wschodniej w latach 1918–1921. *Toruńskie Studia Międzynarodowe*, 1(2).
- Karpus, Z. (2010). Ukraiński sojusznik Polski w wojnie 1920 roku. Walka oddziałów Ukraińskiej Republiki Ludowej u boku Wojska Polskiego i ich dalsze losy. *Biuletyn IPN*, 7–8(116–117).
- Karpus, Z. (1991). Życie społeczno-kulturalne mniejszości rosyjskiej w Bydgoszczy w okresie międzywojennym. *Kronika Bydgoska*, 10.
- Karpus, Z., Rezmer, W. (red.). (1997). *Tuchola: obóz jeńców i internowanych 1914–1923*. Cz. 1. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Karpus, Z., Rezmer, W. (red.). (1998). *Tuchola: obóz jeńców i internowanych 1914–1923*. Cz. 2. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kolańczuk, A. (1995). *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939*. Kalisz – Przemysł – Lwów: OLIR.
- Kolańczuk, A. (2003). *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*. Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy.
- Kolańczuk, A. (2019). *Ukraińcy emigranci polityczni w życiu naukowym kulturalnym, społecznym i gospodarczym w II RP*. Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy.
- Majewski, M. (2015). Ukraińska emigracja polityczna w Powiecie Piotrkowskim w latach 1920–1939. *Історичний архів. Наукові збірники*, 15, ss. 77–93.
- Sribniak, I. (2019). Kalisz – centrum życia społeczno-politycznego ukraińskich kombatanów w Polsce (w pierwszej połowie lat 20.): na podstawie nowo odkrytych materiałów z polskich i ukraińskich archiwów. W: I. Matiasz, W. Sobijański (red.). *Ukraina i Polska: drogi relacji międzypaństwowych. Zbiór artykułów naukowych z okazji 100-lecia nawiązania polsko-ukraińskich stosunków dyplomatycznych* (106–124). Kijów: Instytut Polski w Kijowie.
- Palijenko, W., Sribniak, I. (2020). Życie codzienne internowanych żołnierzy Armii URL w Kaliszu w latach 1921–1924 (według materiałów z archiwów polskich i ukraińskich). *Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej*, 13, ss. 185–202.
- Potocki, R. (2007). *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939)*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Towarzystwo Pomocy Emigrantom-Ukraińcom (1924). *Droga*, 5.
- Wiszka, E. (1996). Działalność wydawnicza żołnierzy Armii URL internowanych w Aleksandrowie Kujawskim. W: Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk (red.). *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane prof. Stanisławowi Aleksandrowiczowi w 65 urodzin* (465–474). Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Wiszka, E. (2005). *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Wiszka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.

- Wiszka, E. (1996–1997). Prasa obozowa żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920–1924. *Rocznik Kaliski*, XXVI, ss. 153–170.
- Wiszka, E. (2007). Stanica Ukraińska w Kaliszu (1924–1939). W: B. Berdychowska, O. Hnatiuk (red.). *Polska – Ukraina – Osadczuk* (137–180). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Yaruchyk, O. (2020). Emigracja ukraińska w Rzeczypospolitej dwudziestolecia międzywojennego: w kierunku rozwoju własnej tożsamości. *Bibliotekarz Podlaski*, 2.
- Дмитрієва, Я. (2015). Проблема інтернованих вояків УНР: стан наукової розробки теми в сучасній українській історіографії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 44(2), ss. 200–203.
- Зінкевич, Р. (2012). Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). *Wiekі Stare i Nowe* (Tom specjalny), ss. 59–74.
- Павленко, М. (1999). *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умов перебування (1919–1924 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Піскун, В. (2007). *Українська політична еміграція 20-х років ХХ ст.* Київ.
- Руккас, А. (2015). *Разом з Польським військом”. Армія Української Народної Республіки 1920 р.* Київ.
- Сінкевич, Є. (2019). Доля «петлюрівців» на теренах Другої Речі Посполитої за джерелами та в історіографії. W: Є. Сінкевич (red.). *1918 рік в історії Центрально-Східної Європи: до 100-річчя проголошення незалежності УНР та 100-річчя відродження польської державності (268–274)*. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Срібняк, І. (2000). *Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919–1924)*. Київ.
- Срібняк, І. (2017). Хроніка життя інтернованих вояків-українців у таборі Каліш, Польща (1922). *Сумська старовина*, 51.
- Срібняк, І. (2018). Табір інтернованих Військ УНР у Каліші, Польща (перша половина 1921 р.): моральний стан старшинства та заходи з його нормалізації. *Емінак: науковий щоквартальник*, 1(21), ss. 42–49.
- Срібняк, І. (2016). Таборове повсякдення курсантів та старшин Спільної юнацької школи Армії УНР в Каліші (Польща) у першій половині 1922 р. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*, 12, ss. 338–364.